

Druga svetovna vojna in slovenski izobraženci

BOJAN GODEŠA

Namen tega prispevka je pojasniti, kako so izredne vojne razmere vplivale na slovenske izobražence in kako so se na medvojne izzive le-ti odzivali. Poleg okupatorjev sta pomembno vplivala na medvojno delovanje in opredeljevanje slovenskih izobražencev predvsem najpomembnejša domača politična dejavnika, tj. Osvobodilna fronta in protirevolucionarni tabor.

V obeh taborih lahko prepoznamo skupine izobražencev, ki so se že na začetku pridružili oziroma celo oblikovali politiko sprtih taborov. Ti so predstavljali njihova intelektualna jedra. Na eni strani je šlo za levičarsko, deloma revolucionarno, deloma pa za demokratično usmerjene izobražence (komunisti in njihovi simpatizerji iz vrst izobraženstva, Kocbekov krog revije "Dejanje", velik del Zarjanov ter kulturni delavci - predvsem sodelavci "Sodobnosti" in "Ljubljanskega zvona"), na drugi pa za skupine mlajših katoliških izobražencev zbranih okrog glasila "Straža v viharju", ter članov Katoliške akcije ("mladci"), ki so bili vzgojeni v duhu katoliške prenove. Vsi so imeli, čeprav so stali na nasprotnih bregovih, precej skupnih značilnosti. Predvsem pri komunistih, "stražarjih" ter "mladcih" lahko opazimo precej podobnosti, saj je šlo pri vseh za maloštevilne, a elitne skupine družbeno angažiranih mlajših izobražencev, ki so bili zlasti zavezani Ideji. Njihov na moč podoben način mišljenja je preveval nestrpen in izključujoč odnos do drugače mislečih ter nekoliko pretirano poudarjena želja po uveljavljanju. Skrajna pola slovenske družbe sta bila izoblikovana že pred vojno; med zasedbo je prišlo le še do zaostritve njunih stališč, ni pa medvojno dogajanje vplivalo na njihovo opredelitev. Ti izobraženci so bili značilen plod dogajanja v slovenski družbi v drugi polovici tridesetih let.

Za množično odločanje v korist enega ali drugega tabora je bilo odločilno opredeljevanje najštevilnejše skupine izobražencev, ki niso bili idejno ali strankarsko tako izključujoče opredeljeni. Ti so predstavljali tisti ključni element, ki je lahko tehnično obrnil na stran OF. Pri opredeljevanju izobražencev za ali proti OF pa niso bile pomembne le nazorske razlike in njihove korenine, temveč tudi različen položaj pod okupatorji in drugačen zgodovinski razvoj pokrajin, kjer je bilo zaradi narodne ogroženosti nazorsko opredeljevanje marsikdaj potisnjeno v ozadje.

Slovenski izobraženci so se znašli v precejšnjem precepu, saj sta obe sprti strani vztrajali zgolj pri opredeljevanju za ali proti, pri čemer so bile ostale skupine, ki so zastopale drugačna stališča (z današnjega vidika morda celo najbolj sprejemljiva!), ki jih sicer ni bilo tako malo, odločno prešibke, da bi lahko resno posegle v spopad. Tem nista v celoti ustrezali usmeritvi obeh prevladujočih taborov, zato so se v začetku težko odločali za sodelovanje s katerim od njih, kasneje po kapitulaciji Italije pa jih je neusmiljena logika diferenciacije silila k opredelitvi za enega od prevladujočih taborov. Uspešnejšo politiko OF v primerjavi s protirevolucionarnim taborom pri pridobivanju izobražencev lahko razdelimo na razloge, ki so plod splošne dejavnosti obeh taborov, in na nekatere posebne značilnosti, ki so vplivale na to, da je bil delež izobražencev, aktivnih podpornikov OF, sorazmerno velik.

Načelno zagovarjanje takojšnjega oboroženega odpora proti okupatorju je OF pripomoglo k nagli in po svoje tudi nepričakovani razširitvi vpliva, tako da je kmalu postala pomemben politični dejavnik in to predvsem zato, ker ji je ob odsotnosti pred-

vojnih meščanskih strank v odporu uspelo izkoristiti praznino v političnem prostoru. Kljub tej začetni pobudi je bilo za medvojno dogajanje usodno obdobje jeseni 1942, ko je vanj aktivno posegel protirevolucionarni tabor. OF je uspelo politično prostor začrtati tako, da je zasedla celotno področje osvobodilnega boja, kajti protirevoluciji kljub nekaterim poskusom tega v oboroženi obliki ni uspelo organizirati. Hkrati pa je bil del protirevolucionarnega tabora obremenjen s sodelovanjem z okupatorjem.

Specifična okoliščina, ki je pripomogla k sorazmerno velikemu deležu izobražencev v vrstah OF v primerjavi s protirevolucionarnim taborom, je bila pogojena tudi z nastankom in razvojem obeh gibanj. OF se je v začetnem obdobju najgloblje zasedla v Ljubljani, kjer je bila zbrana večina slovenskega izobraženstva, medtem ko se je protirevolucionarna akcija najprej razširila predvsem v kmečkem okolju, to je na podeželju Ljubljanske pokrajine. Poleg tega je med delom izobražencev bolj kot med drugimi sloji prebivalstva že pred vojno obstajalo določeno nezaupanje do politike meščanskih strank.

Zaradi naštetega je prišlo v slovenski družbi do določenega preoblikovanja, kjer so se pojavljale mnoge, na videz protislovne opredelitve. Značilno je, da so bili razlogi za opredelitev za OF zelo raznovrstni ter v tem času pogojeni z izrazito neidejnimi motivi.

V takih razmerah se je OF odprla možnost, da pritegne v svoje vrste ne le tiste, ki so ji bili idejno sorodni in so po predvojnem političnem razvoju nekako vanjo "naravno" sodili, temveč tudi tiste, ki so bili nazorsko in politično od komunistov precej oddaljeni, nemalokrat pa so komunizem kot tak načeloma celo povsem odklanjali.